

УДК 316.776.22

Юлія Пічугіна,
аспірантка кафедри бібліотекознавства
та соціальних комунікацій ХДАК

Цензура як бар'єр у соціально-комунікаційних каналах

Розглянуто зміни, які сталися з цензурою в добу формування єдиного інтеграційного комунікаційного простору. Акцентовано на документній та електронній комунікаціях і на прояві комунікаційних бар'єрів у них. Встановлено місце сучасної цензури в системі соціальних комунікацій.

Ключові слова: цензура, комунікаційні канали, документна комунікація, електронна комунікація, мультимедіа, медіакритика, комунікаційний бар'єр.

Актуальність теми дослідження. Цензура як контроль, обмеження і заборона розповсюдження соціально-комунікаційними каналами будь-якої інформації та знань, що виникла з появою документних каналів комунікацій, продовжується в сучасній системі соціальних комунікацій (ССК). У добу формування єдиного інтеграційного комунікаційного простору сталися зміни в наданні, розповсюдженні й споживанні інформації та знань у суспільстві.

Цензура як складова комунікаційних процесів так само зазнала змін, вона розвивається і пристосовується до реалій інформаційної доби. По-перше, у сучасних умовах цензура позбулася статусу офіційної в багатьох цивілізованих державах з громадянським суспільством, зокрема в Україні, що призвело до того, що сьогодні вона офіційно вважається трагічним історичним минулим, яке аж ніяк не можна пристосувати до сьогодення. Більше того, цензура заборонена на законодавчому рівні у Конституції України. По-друге, виникнення мультимедійного комунікаційного каналу в другій половині ХХ ст. певною мірою змінило форми цензури, предметом дій якої раніше були документна комунікація і мистецтво. З'являється таке поняття, як медіакритика, що "розглядається в якості обмежувача нестримного збільшення потоків масової комунікації" [2, с. 194], тобто зберігає властивості цензури та діє безпосередньо в медійній галузі (радіо, телебачення, преса та Інтернет). Виникають суперечки щодо цензурування Інтернету. По-третє, з'являється протиріччя між двома названими вище змінами, тобто, з одного боку, цензура офіційно забороняється основним законом держави, з іншого — продовжує своє існування, пристосовується до сучасних умов, розширює кордони своїх дій. Ця суперечність знайшла відображення у такій моделі: цензура, згідно із законодавством, залишається нелегітимним явищем, однак комунікаційний бар'єр, безпека чи то державна, чи то неповнолітньої молоді, медіакритика, екологія інформації та знань, захист суспільної моралі й нині активно застосовуються на практиці. Звідси й стає актуальним формування розуміння цензури як комунікаційного бар'єра.

Ступінь висвітлення проблеми. Щодо цензури як бар'єра на шляху документної комунікації висловлювався А. Соколов, який виділив її як соціальний бар'єр. Сьогодні ми вже маємо розглядати цензуру і як технічний бар'єр. Науковець також зазначав, що цензуру неможливо застосувати в електронній комунікації, але сьогоднішня дійсність спростувала це твердження. Загальну тему бар'єрів у соціальних комунікаціях розглядають Ф. Шарков, О. Коршунов, В. Ільганаєва, С. Борисньов та інші.

Метою статті є дослідження сучасного виявлення цензури в якості комунікаційного бар'єра.

Для її досягнення необхідно вирішити такі *завдання*: встановити, який вплив здійснюють комунікаційні бар'єри на роботу каналів документної та електронної комунікації; з'ясувати, як цензура стає комунікаційним бар'єром; визначити сучасні форми її виявлення.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж аналізувати цензуру як бар'єр у соціально-комунікаційних каналах, необхідно встановити, що ми маємо розуміти під соціально-комунікаційними каналами. "У загальному вигляді під каналом комунікації мається на увазі засіб передачі повідомлення (обличчям до обличчя, письмово, на плівці, через технічні засоби зв'язку та ін.); маршрут, який використовується для передачі повідомлень; реальна або уявна лінія зв'язку (контакту), якою повідомлення рухаються від комуніканта до реципієнта (комуніката)" [2, с. 148].

Розвиток людства від первісного варварства до постіндустріальної цивілізації супроводжувався постійним збільшенням кількості комунікаційних каналів, завдяки доповненню природних каналів, що утворилися в ході антропогенезу, каналами штучними, свідомо створеними людьми [7]. Звідси ми бачимо, що соціально-комунікаційні канали мають видову класифікацію за походженням, а саме: природні та штучні.

У руслі нашого дослідження авторку більше цікавлять саме штучні комунікаційні канали, адже природний комунікаційний канал, а власне, усна комунікація, зазвичай не стикається з проблемою бар'єрів типу цензури, за винятком окремих протизаконних випадків. У такому разі звернемося до документних та електронних комунікацій, тобто штучних комунікаційних каналів.

Документні комунікації є процесами або засобами розповсюдження (передавання) інформації в суспільстві, які здійснюються за допомогою документів [4]. Архіви, бібліографічні служби, бібліотеки, видавництва і друкарні, книжкова торгівля, реферативні служби — все це головні інститути документної комунікації, що існують нині [7].

Друга половина ХХ ст. ознаменувалася розширенням комунікаційного простору і виникненням нової форми штучної комунікації — електронної, каналами якої є телебачення, комп'ютер, Інтернет та мобільний зв'язок. Отже, під електронною комунікацією маємо розуміти процес передавання інформації, який здійснюється через названі комунікаційні

канали, для визначення яких зазвичай застосовують термін "мультимедійні канали". Адже мультимедіа — це одночасне використання в комунікаційних каналах різних форм подання інформації — звуку, образів, тексту з інтерактивним програмним забезпеченням; поєднання звукових, текстових символів, а також рухливих образів; комбінація двох і більше каналів комунікацій [2, с. 214].

І в документних, і в електронних комунікаційних каналах у процесі здійснення комунікації часто виникають бар'єри, але в кожному по-різному. Ці бар'єри неоднакового походження, деякі з них мають конкретне призначення, саме це найчастіше й завдає найбільшу шкоду комунікаційному процесу. Отже, необхідно встановити, як впливають комунікаційні бар'єри на роботу каналів документної комунікації, які перешкоди вони створюють на шляху електронної комунікації.

В цілому, кажучи про бар'єри комунікації, мають на увазі перепони, які заважають здійсненню контактів і взаємодії між комунікатором і реципієнтом й перешкоджають адекватному прийманню, розумінню і засвоєнню повідомлень у процесі комунікації [8, с. 466].

Згідно з класифікацією А. Соколова, за характером діючих перешкод бар'єри поділяються на: технічні, психологічні, психофізіологічні, соціальні й культурно-національні [7, с. 467]. Всі ці типи бар'єрів, окрім технічного і соціального, виникають через вину комунікатора і реципієнта. Нас, у свою чергу, цікавлять бар'єри, поява яких обумовлена втручанням третьої сторони, тобто технічний і соціальний.

Джерелом технічних бар'єрів виступає сам канал комунікації, коли в ньому з'являються перешкоди сигналу, що проходить. Вони можуть або повністю блокувати канал комунікації, або частково, спотворюючи інформацію чи усіваючи її [8, с. 468].

Технічний бар'єр найчастіше виникає через несправність каналу, але сьогодні вже відомі випадки, коли соціально-політичні причини змушують навмисно блокувати канали. Це стосується насамперед електронних комунікаційних каналів, а саме телебачення та Інтернету. Цьому явищу користувачі Всесвітньої мережі, правозахисники і науковці вже дали відповідну назву — цензура.

Впровадження цензури в Інтернеті дотепер вважається дуже важкою і навіть нездійсненою роботою, з огляду на глобальний характер мережі. Адже інформацію, яка заборонена в межах однієї держави, можна з легкістю завантажити з домену іншої держави, що свідчить про відсутність політичних кордонів у мережі Інтернет і про необмежений доступ до неї. Однак, незважаючи на всю складність впровадження цензури в Інтернеті, деяким державам все ж таки це вдається. Йдеться про блокування опозиційних сайтів (особливо в період передвиборчої кампанії, як це було в Білорусі), знищення сайтів, що критикують уряд, моніторинг активності користувачів (наприклад, у Бірмі в інтернет-кафе комп'ютери автоматично роблять знімки з монітору кожні п'ять хвилин), заборона приватних підключень до Інтернету (як це має місце на Кубі), фільтрування і блокування "аморальних" веб-сайтів (що досить поширено в арабських країнах з релігійних переконань) тощо.

Отже, сучасні події в країні і світі дають нам змогу докладніше говорити про технічні бар'єри, а саме про цілеспрямоване і випадкове, найчастіше аварійне, їх походження. Звідси можна дати класифікацію технічним комунікаційним бар'єрам, що виникають у процесі електронної комунікації: технічний бар'єр — перешкода, причиною появи якої є безпосередньо несправність каналу (відсутність зв'язку, пошкодження устаткування); технічний бар'єр — втручання у процес електронної комунікації для обмеження доступу, блокування або фільтрація інформації з соціально-політичною метою. Саме другий вид бар'єра наведеної класифікації за всіма ознаками відповідає визначенню цензури.

Соціальні бар'єри, у свою чергу, уже є безпосередньою цензурою, адже це перешкоди, які обумовлюються соціальними нормами, заборонами, обмеженнями в отриманні інформації [8, с. 468]. Соціальні бар'єри в нашій державі регулює Конституція України та ціла низка законів: "Про доступ до публічної інформації", "Про інформацію", "Про захист суспільної моралі". До обумовлених законом соціальних бар'єрів належить, у першу чергу, інформація з обмеженим доступом, під якою розуміють конфіденційну, таємну та службову [3]. Сюди ж відносять обмеження в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку для запобігання заворушенням чи злочинам, охорони здоров'я населення, захисту репутації або прав інших людей, запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання та неупередженості правосуддя [6].

Згідно з положенням Закону України "Про захист суспільної моралі", до цього переліку ми можемо додати виробництво та обіг у будь-якій формі продукції порнографічного характеру, а також продукції, яка: пропагує війну, національну та релігійну ворожнечу, зміну шляхом насильства конституційного ладу або територіальної цілісності України; фашизм та неофашизм; бузувірство, блюзнірство, неповагу до національних і релігійних святинь; невігластво, неповагу до батьків; наркоманію, токсикоманію, алкоголізм, тютюнопаління та інші шкідливі звички; принижує або ображає націю чи особистість за національною ознакою, є проявом знущання з приводу фізичних вад (каліцтва), з душевнохворих, літніх людей [5].

Таким чином, ми бачимо, що українське законодавство дає нам значний перелік підстав для обмеження доступу до інформації або її розповсюдження. Безумовно, вони достатньо аргументовані для того, щоб не виникало зайвих питань щодо ймовірності цензури на законодавчому рівні. Але, в свою чергу, всі ці "гуманності" можуть бути лише прикриттям для тих обмежень, які виникають поза законом, тобто цензури.

Бар'єри соціального походження нині зустрічаються як у документній, так і в електронній комунікації. Але з огляду на те, що сьогодні ми перебуваємо в умовах потужного розвитку мультимедійних технологій і, як наслідок, більшість необхідної нам інформації ми одержуємо з електронних каналів, то й зіткнулися з таким бар'єром набагато більша ймовірність саме в електронному каналі. Тим паче, що в ньому приховати наявність соціального бар'єру значно легше, ніж у документному, адже завжди можна послатися на слабкий сигнал у мережі або на аварійну несправність.

В епоху документної комунікації соціальні бар'єри були ще розповсюдженішим явищем, адже спільнота отримувала інформацію переважно із документних каналів і, відповідно, необхідним заходом контролю було впровадження соціального бар'єра, а саме цензури. Різниця полягає лише в тому, що 20 років тому цензура носила відкритий характер, і її здійснювала відповідна інституція, а зараз ми маємо справу з прихованим явищем, забороненим законом, але досить часто застосовуваним на практиці. Отже, доречним буде пригадати, які прояви цензури мали місце в епоху документної комунікації і з'ясувати її місце в сучасному громадянському суспільстві.

У період документної комунікації цензура перебувала в руках як державної, так і духовної влади. Розрізняли два види цензури: заборонна, або попередня, коли для оприлюднення потрібен попередній дозвіл відповідного відомства; твори, які викликали підозру, або взагалі забороняються до публікації, або засекречуються; каральна цензура, коли після виходу в світ твору, який не до вподоби владі, до його видавця і автора застосовувались передбачені законом санкції: конфіскація тиражу, штраф, ув'язнення, закриття небла-

гонаційного журналу або газети тощо. Різновидами каральної цензури щодо бібліотечної сфери діяльності були бібліоцид і спецсхов. Під бібліоцидом розуміється повне знищення тиражу друкованого твору, спалювання рукописної книги. А спецсхов, у свою чергу, — це "тюремне ув'язнення", коли доступ аудиторії читачів до книг обмежений або взагалі виключений [7]. Так сталося, що епоха документної комунікації на теренах нашої держави історично збіглася з періодами царизму і радянської держави, а це періоди, мабуть, найжорсткішої цензури за всі часи. За царизму можемо говорити про авторитарну модель цензури, а в радянську добу — про соціалістичну.

Повернемося до сьогодення. Ми маємо правове регулювання у сфері розповсюдження інформації, що ґрунтується на принципах свободи слова, поглядів, доступу до інформації та заборони цензури. Попри ці принципи, законодавство встановило певні обмеження, які ми вже згадували, говорячи про соціальні бар'єри. Але теперішні обмеження і обмеження за радянських часів радикально відрізняються. Цих обмежень дотримуються всі демократії в світі, і головною їхньою метою є інформаційна безпека держави і захист суспільної моралі. Наступне, що ми можемо сказати про сьогодинішній лад, — це відсутність державної установи, яка б виконувала повноваження цензора, як-то був Головліт у СРСР. Авжеж, і сьогодні на державному рівні працює Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі, до обов'язків якої належить перегляд інформаційних продуктів перед тим, як їх запропонують споживачеві, але цей перегляд здійснюється для виявлення порушень зазначених обмежень. Отже, Україна на сучасному етапі існування намагається розширити доступ до інформації, вивести якомога більше її зі статусу закритої та легітимізувати цензуру, однак як виняток із загального принципу вільного доступу до інформації. Прикладом таких намагань є прийняття Верховною Радою України Закону України "Про доступ до публічної інформації", завдяки якому громадяни нашої країни отримали право мати доступ до інформації про роботу органів виконавчої влади і місцевого самоврядування.

Зазначене свідчить про те, що на законодавчому рівні нашим співвітчизникам гарантовано свободу слова і, як наслідок, вільний доступ до інформації. Але в реальному житті все ж таки виникає низка проблем, пов'язаних із цензурою. Насамперед про це свідчить сама наявність активного громадського руху "Стоп цензури!", який є реакцією на події, що дають підстави стверджувати про посилення тиску та спроби запровадити цензуру в українських каналах комунікації. В першу чергу йдеться про посилення тиску на журналістів і на медіау галузь загалом.

Актуальним сьогодні стало розуміння нових масштабів цензури, що зумовлено виникненням і активним прогресом у розвитку електронних каналів комунікації. Їхня еволюція призвела до значних змін у засобах розповсюдження, подання й використання інформації в суспільстві. З появою мережі Інтернет доступ до інформації втратив будь-які межі, а її оприлюднення стало можливим для кожного користувача ресурсу. Однак ми маємо приклади втручання і в цей, найдемократичніший на сьогодні, канал комунікації. Як вже було зазначено, цензуру в мережі Інтернет важко запровадити, але спроб зробити це висічає. Численні випадки інтернет-цензури у світі дають нам змогу виділити її методи. До останніх належать: фільтрування, блокування, закриття сайтів, шифрування, глушення, моніторинг користувачів мережі Інтернет, обмеження приватного доступу до Інтернету, а

в деяких країнах навіть покарання за розміщення "забороненої" інформації. Нині особливої актуальності набуває питання необхідності цензури в Інтернеті. Адже, з одного боку, ми маємо фільтрувати канал задля отримання "безпечної" інформації, тобто такої, що не містить порнографії, насилля, жорстокості, пропаганди війни тощо. А з іншого боку, цензура суперечить природі мережі Інтернет як ресурсу з необмеженим доступом до інформації.

Висновки. Підбиваючи підсумки, варто зазначити: якщо раніше розповсюдженець та споживач інформації мали справу з відкритою легалізованою цензурою, то зараз вона втратила законність і майстерно сховалася за поняттями технічного та соціального бар'єрів. Адже у випадку технічного бар'єра можна поспиритися на несправності, а у випадку соціального — на законодавство, що гарантує інформаційну безпеку держави та захищає моральні цінності суспільства. Отже, цензура існує. Більше того, із виникненням та активним розвитком мультимедійного комунікаційного каналу вона набула нового масштабу та проявів, які не мали місця в добу документної комунікації.

Таким чином, подальші наукові дослідження можуть бути пов'язані саме з цензурою в мультимедійному каналі комунікації, і це досить аргументовано. Цензура набула нових масштабів, і, як наслідок, з'явилися нові проблеми і завдання, які потребують сучасних рішень.

Список використаної літератури

1. Бориснев С. В. Социология коммуникаций : учеб. пособие / С. В. Бориснев. — М. : ЮНИТИ, 2003. — 270 с.
2. Ильганаева В. А. Социальные коммуникации : (теория, методология, деятельность) : словарь-справочник / В. А. Ильганаева. — Х. : Гор. тип., 2009. — 392 с.
3. Конституція України : Закон України : станом на 04.02.2011 р. // Верховна Рада України. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/law2/main.cgi?nreg=254%0d0%ba%2f96-%d0%b2%d1%80>. — Назва з екрана.
4. Кориунов О. П. Библиографоведение : общий курс / О. П. Кориунов. — М. : Кн. палата, 1990. — 232 с.
5. Про захист суспільної моралі : Закон України : станом на 20.11.2003 р. // Верховна Рада України. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1296-15>. — Назва з екрана.
6. Про інформацію : Закон України : станом на 09.05.2011 р. // Верховна Рада України. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2657-12>. — Назва з екрана.
7. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации / А. В. Соколов. — СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2002. — 232 с.
8. Шарков Ф. И. Коммуникология: основы теории коммуникации : учебник / Ф. И. Шарков. — М. : Дашков и Ко, 2010. — 592 с.

Рассмотрены изменения, которые произошли с цензурой в период формирования единого интеграционного коммуникационного пространства. Акцентировано на документной и электронной коммуникациях и на проявлении коммуникационных барьеров в них. Определено место современной цензуры в системе социальных коммуникаций.

The changes of the censorship which were happened during the formation of the common integration communicational space are examined. The attention is accented on the documentary and electronic communications and on the development of the communication barriers in them. The development of the censorship in the system of the social communications in the modern time is determined.

Надійшла в редакцію 31 жовтня 2011 року